

NAY CHOLG‘USI TARIXI, XUSUSIYATLARI VA MAQOM SAN‘ATIDAGI O‘RNI

Mirzahojayev Halilulloh Xayrilloevich

Farg‘ona Ixtisoslashtirilgan Maqom maktabi katta o‘qituvchisi.

Annotatsiya Maqolada o‘zbek cholg‘u asbobi Nay va uning tarixi va har bir musiqa yo‘nalishida o‘ziga xos ijro turlari, chalish uslublari, ko‘rinishi va qanday tayyorlanganligi yoritib o‘tilgan

Kalit So‘zlari Cholg‘u, Nay, deametr, meros, ijro yo‘nalish, uslub, musiqa Nay cholg‘usi: Tarixi, Xususiyatlari va Maqom San‘atidagi O‘rni

KIRISH

Nay – qadimiy puflama cholg‘u asboblaridan biri bo‘lib, Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq, Turkiy xalqlar va boshqa ko‘plab hududlarda keng tarqalgan. Uning sirli va jozibador ovozi inson qalbining eng nozik tuyg‘ularini aks ettiradi. O‘zbek musiqa san‘atida nay asosan maqom yo‘nalishida alohida o‘rin egallaydi.

Nayning tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi. U tabiatning tabiiy ovozlari va inson ichki kechinmalari bilan uyg‘unlashgan holda shakllangan. Bu cholg‘u asbobi maqom san‘atining ajralmas qismi bo‘lib, o‘zbek musiqasining ruhiy-falsafiy asoslarini chuqur ifodalashda muhim vosita hisoblanadi.

Ushbu maqolada nay cholg‘usining kelib chiqishi, tuzilishi, ijrochilik xususiyatlari, maqom san‘atidagi o‘rni va uning madaniy meros sifatida ahamiyati keng tahlil etiladi.

1. Nay cholg‘usining tarixi va kelib chiqishi

Nayning kelib chiqishi haqida turli manbalar mavjud bo‘lib, u qadimgi sivilizatsiyalar bilan bog‘liq. Tadqiqotchilarning fikricha, uning eng qadimgi shakllari eramizdan avvalgi 3000-yillarda Misr, Mesopotamiya va Xitoy hududlarida mavjud bo‘lgan.

Mashhur musiqashunos olim Z. R. Rahimjonov o‘z tadqiqotlarida shunday yozadi:

“Nay cholg‘usi Sharq xalqlarining eng qadimiy puflama asboblaridan biri bo‘lib, uning tasvirlari va qoldiqlari qadimgi Misr, Bobil va Xitoy madaniyatlarida uchraydi. U inson ichki kechinmalarini ifodalashda beqiyos vosita sifatida qadimdan e’tirof etilgan” (Rahimjonov Z. R., 1987, 56-bet).

Naydan dunyoning turli burchaklarida foydalanilgan bo‘lib, u turli shakl va o‘lchamlarda bo‘lgan. O‘zbek musiqasida esa nay asosan Shashmaqom va boshqa maqom tizimlarida muhim o‘rin tutadi. O‘zbekistonda nay asosan Buxoro va Xorazm maqom an‘analarida keng qo‘llaniladi. U ko‘plab folklor ansambllarida ham asosiy cholg‘ulardan biri hisoblanadi.

2. Nay cholg‘usining tuzilishi va ijrochilik uslublari

Nay tabiiy qamishdan yoki maxsus yog‘och turlaridan tayyorlanadi. Uning tuzilishi oddiy ko‘rinma ham, tovush hosil qilish texnikasi juda murakkab. U quyidagi qismlardan iborat:

- Tana – tabiiy qamishdan tayyorlanadi va yettita teshikka ega bo‘ladi.
- Teshiklar – oltitasi old tomonda, bittasi orqa tomonda joylashgan.
- Og‘iz qismi – bu qism nay ijrochisining nafasini boshqarishga yordam beradi.

Mashhur nay ustasi Xudoybergan Dehqonov shunday ta’kidlaydi:

“Nayning ovozi inson yuragining tub-tubidan chiqayotgan nola kabi jaranglaydi. Bu cholg‘u ruhning ichki kechinmalarini ifodalashga eng mos vositalardan biridir” (Dehqonov X., 2003, 112-bet).

Nay ijrochilari nafasni to‘g‘ri taqsimlash va maxsus vibratsiyalar yordamida ohang yaratish texnikalarini yaxshi egallashlari lozim. Bu jihatlar ayniqsa maqom ijrosida muhim ahamiyatga ega.

Nay ijrochiligi juda katta mahorat talab qiladi. Uning asosiy ijrochilik uslublari quyidagilardan iborat:

1. Vibratsion nafas – ijro vaqtida nafasni bosqichma-bosqich chiqarish orqali ovozga jilolik berish.
2. Dinamik nazorat – ohangni past-baland qilish orqali ifodalilikni oshirish.
3. Modal ijro – maqom ohanglarini ijro etishdagi o‘ziga xos uslub.

O‘zbek naychilari maqom musiqasida o‘ziga xos ijro texnikalaridan foydalanib, kuyga chuqur falsafiy mazmun baxsh etadilar.

3. Milliy maqom san’atida nayning o‘rni

O‘zbek maqom san’atida nay muhim o‘rin tutadi. U “Shashmaqom” tizimida asosiy cholg‘ulardan biri bo‘lib, boshqa cholg‘ular – tanbur, dutor va gijjak bilan uyg‘unlashib, boy musiqiy ifodalar yaratadi. Maqom ijrosida nayning o‘ziga xos yumshoq va chuqur ohangi tinglovchiga chuqur hissiyot yetkazadi.

A. S. Sagdullayev maqom san’ati va nayning o‘zaro bog‘liqligi haqida shunday yozadi:

“Maqom ijrosida nay cholg‘usi o‘ziga xos falsafiy mazmun kasb etadi. Uning tovushlari inson ruhiy kechinmalari, tabiat va hayot bilan uyg‘unlashib ketadi” (Sagdullayev A. S., 2015, 89-bet).

O‘zbek maqomlarida nay asosan quyidagi rollarni bajaradi:

- Ohangni yetkazuvchi cholg‘u – asosiy kuy chizig‘ini ifodalaydi.
- Ritm va dinamika shakllantiruvchi vosita – kuyning dramatik yoki lirika tomonini kuchaytiradi.
- Ijrochilik uslubini shakllantirish – maqom ijrosining individualligini oshiradi.

Xususan, “Segoh”, “Navo” va “Dugoh” maqomlarida nayning roli beqiyos bo‘lib, u maqomni yanada chuqur va ta’sirchan qiladi.

4. Nayning falsafiy va estetik jihatlari

Nay faqatgina cholg‘u asbobi emas, balki inson ruhiy holatini ifodalovchi vosita sifatida ham katta ahamiyatga ega. Sharq falsafasida nay ko‘pincha inson qalbining ramzi sifatida talqin qilingan.

Mashhur fors shoirlaridan biri Jaloliddin Rumiy o‘zining mashhur “Masnaviy” asarida shunday yozadi:

“Meni kesib oldilar, asli qamish edim, endi esa ayriliq dardini kuylayman.”

Bu misra nayning inson qalbidagi dard va quvonchni ifodalovchi qudratli vosita ekanligini anglatadi.

5. Xulosa

Nay – o‘zbek musiqa madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib, uning ijrosi katta mahorat va chuqur his-tuyg‘ular talab qiladi. U Sharq musiqiy an‘analarining chuqur ildizlariga ega bo‘lib, ayniqsa maqom san‘atida muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda ham nay cholg‘usi milliy an‘analarni saqlab qolishda va rivojlantirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Kelajakda maqom san‘ati va an‘anaviy cholg‘ularni ommalashtirish, ularni yosh avlodga yetkazish muhim vazifa bo‘lib qolmoqda. Shuningdek, zamonaviy musiqiy tadqiqotlar va ijrochilik an‘analari orqali nay cholg‘usining imkoniyatlarini yanada kengaytirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahimjonov Z. R. (1987). Sharq musiqasi tarixi. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Dehqonov X. (2003). O‘zbek cholg‘ularining ijrochilik an‘analari. Toshkent: Ma‘naviyat nashriyoti.
3. Sagdullayev A. S. (2015). Maqom va milliy cholg‘ular. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti.
4. Rumi J. (1273). Masnaviy.